

O'ZBEKISTONDA JINOYATLAR VA ULARGA QARSHI TURISH MEXANIZMLARI

Bahromov Muhammadqodir

Tashkent State University of Law.

muhammadqodirbahromov76@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14278751>

Annotatsiya. Ushbu maqolada jinoyat va jazo tarixiga alohida e'tibor qaratilgan, ayniqsa, qadim zamonlarda jinoyatlarning sodir etilishi va jazolanish usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, O'zbekistondagi jinoyatchilik holatiga, uning sabablari va oldini olishdagi muammolarga to'xtalib o'tilgan. Jinoyatlarning eng ko'p sodir etilgan turlari, ularning dinamikasi va iqtisodiy jinoyatlar ustunligi keltirilgan. O'zbekistonda jinoyatchilikka qarshi kurashish mexanizmlari, jumladan, Jinoyat Kodeksi va Jinoyat-protsessual kodeksi asosidagi qonunchilik va huquqiy mexanizmlar tahlil qilingan. Maqolada jinoyatlarni oldini olish va huquqbuzarliklar profilaktikasi masalalari, shuningdek, xalqaro hamkorlik va jamoat xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar ko'rib chiqilgan. Maqola O'zbekistondagi jinoyatlarning rivojlanish dinamikasini, jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimining samaradorligini va jinoyatlar sonini kamaytirish yo'lidagi chora-tadbirlarni taqdim etadi. Jinoyatchilikni kamaytirish uchun muhitni yaxshilash, iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlarni tahlil qilish, huquqiy savodxonlikni oshirish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish zarurligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: jinoyat, Shan Yan, St. Thomas Aquinas, Cessara Beccaria, jazo tizimi, xalqaro tashkilotlar, Fyodor Dostoyevskiy.

CRIMES IN UZBEKISTAN AND THE MECHANISMS OF COMBATING THEM

Abstract. The article also pays special attention to the history of crime and punishment, particularly analyzing how crimes were committed in ancient times and the methods of punishment used. Additionally, the article addresses the situation of crime in Uzbekistan, its causes, and the challenges in preventing it. The most common types of crimes, their dynamics, and the prevalence of economic crimes are highlighted. The mechanisms for combating crime in Uzbekistan, including the Criminal Code and the Criminal Procedure Code, as well as the legal mechanisms, are analyzed. The article also discusses issues related to crime prevention, the prevention of offenses, as well as measures aimed at enhancing international cooperation and ensuring public safety. The article presents the development dynamics of crime in Uzbekistan, the effectiveness of the crime-fighting system, and measures to reduce the number of crimes. It emphasizes the need to improve the environment, analyze economic and social conditions, increase legal literacy, and strengthen international cooperation to reduce crime.

Key words: crime, Shan Yan, St. Thomas Aquinas, Cessara Beccaria, penal system, international organizations, Fyodor Dostoyevsky.

ПРЕСТУПЛЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ И МЕХАНИЗМЫ БОРЬБЫ С НИМИ

Аннотация. Статья также уделяет особое внимание истории преступлений и наказаний, особенно анализируя, как совершались преступления в древние времена и какие методы наказания использовались. Кроме того, статья касается ситуации с преступностью в Узбекистане, её причин и проблем предотвращения. Рассматриваются наиболее часто совершаемые преступления, их динамика и преобладание экономических преступлений. Процесс борьбы с преступностью в Узбекистане, включая Уголовный

кодекс и Уголовно-процессуальный кодекс, а также правовые механизмы, подвергаются анализу. В статье также рассматриваются вопросы предотвращения преступлений, профилактики правонарушений, а также меры, направленные на усиление международного сотрудничества и обеспечение общественной безопасности. Статья представляет динамику развития преступности в Узбекистане, эффективность системы борьбы с преступностью и меры по сокращению числа преступлений. Подчеркивается необходимость улучшения условий, анализа экономических и социальных факторов, повышения правовой грамотности и укрепления международного сотрудничества для сокращения преступности.

Ключевые слова: преступление, Шань Янь, Св. Фома Аквинский, Чессара Беккариа, пенитенциарная система, международные организации, Федор Достоевский.

I.Kirish

Avvalombor, jinoyat tushunchasining mazmuniga to'xtaladigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining 14-moddasiga muvofiq, ushbu Kodeks bilan taqiqlangan, aybli ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik) jazo qo'llash tahdidi bilan jinoyat deb topiladi.

Ushbu normadan shuni tushunish mumkinki, muayyan qilmish ya'ni harakat yoki harakatsizlik jinoyat deb topilishi uchun u Jinoyat kodeksining bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlarga zarar yetkazishi, ayblilik xususiyatiga (ayblilik bu o'z xatti-harakatlarini tushunadigan va ularni boshqara oladigan aqli raso shaxsning huquqqa zid qilmishidan kelib chiquvchi aybidir) ega bo'lishi, ijtimoiy xavfli ya'ni jamiyat a'zolariga moddiy yoki ma'naviy zarar keltirishi va unga qarshi chora sifatida davlat tomonidan o'rnatilgan jazolarga tortilishi muqarrarligiga oid faktlar mavjud bo'lishi kerak. Jinoyat boshqa qonunbuzarliklardan o'zining ijtimoiy xavflilik xususiyati bilan ajralib turadi, ya'ni jinoyat boshqa qonunbuzarliklarga nisbatan ijtimoiy xavflilik darajasi yuqori hisoblanib, u tufayli kelib chiqadigan oqibatlar ham jamiyatga jiddiy moddiy va ma'naviy zararlar yetkazadi. Insoniyat azal-azaldan ushbu ta'siri keng jamoatchilikni qamrab oluvchi illatga qarshi kurashib kelmoqda.

¹Tadqiqotlarga binoan ilk qotillik bundan 430 000 yillar oldin Shimoliy Ispaniyada qayd etilgan bo'lib, bunda homo antecessor odam turi tomonidan sodir etilgan. Ammo biz buni yer yuzida sodir etilgan ilk qotillik deb atay olmaymiz, chunki tarixdan bizga ma'lumki, azaldan insoniyat o'z ehtiyojlarini qondirish uchun qon to'kishdan ham tab tortmagan. Ibtidoiy davrlarda bu hattoki odatiy hol bo'lib, bunday jinoyatlar uchun hatto jazolar ham joriy etilmaganligi ehtimoldan holi emas. Jinoyatlar uchun ilk jazolar qachondan qo'llanila boshlanganligi balki noma'lumdir, ammo "crime" - jinoyat so'zi ilk marotaba 1250-yillar atrofida eski fransuzcha "crimne", o'z navbatida lotin tilidagi "crimen" so'zidan olingan bo'lib, "Men qaror qilaman" yoki "Men hukm qilaman" ma'nolarini anglatgan. Ammo usbu masala bo'yicha olimlar o'rtasida bahs mavjud xususan, Rabbi Ernest Kleinnig ta'kidlashicha, "crimen" lotin so'zi aslida qadimgi yunon so'zi "Krima" dan kelib chiqqan bo'lib, "qoralash" yoki "sud hukmi" ma'nolarini anglatgan,

¹ David Mcculloch, (2023) *A History of Crime: Investigations, Trials and Punishments*
<https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=9b39aef7-9f6a-4689-9f53-d7d1a4977c16>

shuningdek, “crimen” soʻzi “cry of distress” – qaygʻu yigʻisi iborasidan kelib chiqqan boʻlib bu Oʻrta Asrlar oxiriga yaʼni 15-asrlar oxiriga toʻgʻri keladi.

II. Metodologiya

Jinoyat va jazo tarixi.

Jinoyat ijtimoiy hodisa hisoblanib, jamiyat rivojlangan sari, jinoyat turlari va amalga oshirish usullari ham oʻzgarib boradi. Bunga yaqqol misol sifatida axborot resurslari rivojlanishi natijasida vujudga kelgan kiberjinoyatlarni keltirish mumkin. Ushbu jinoyat turlari endigina paydo boʻlayotgan jinoyat turi hisoblanib, barcha davlatlar ham unga qarshi turish mexanizmini oʻrnatgani yokida toʻliq oʻrnatgani yoʻq. Endi jinoyat va jazo tarixiga nazar tashlasak, jinoyatlar avvaldan faqatgina qasos olish maqsadida sodir etilgan, yaʼni agar biron kishi boshqa shaxsni oʻldirsa buning evaziga ham jon bilan toʻlashi talab etilgan va bunda “qonga qon, jonga jon” iborasi asosida amalga oshirilgan. Odamlar qanday jinoyat sodir etsalar xuddi shunday jinoyatlar bilan jazolangan, ammo bunda jinoyat sodir etgan shaxsning subyektiv holati yaʼni qasd yoki ehtiyotsizlik, motiv va maqsadlarni inobatga olmagan holda belgilangan. Oʻz navbatida bunday jazo cholari tarbiyalashdan koʻra koʻproq qasos olish maqsadida qoʻllanilgan va koʻpchilik hollarda jazo choralari jinoyatlarning xavflilik darajasiga umuman mos kelmagan. Keyinchalik qonunlar takomillashtirilib, jazo choralari jinoyatlarga mutanosib ravishda belgilanishiga alohida eʼtibor berildi.² Eng dastlabki qonunlarga misol sifatida “Hammurapi qonunlari” keltirish mumkin, aynan manashu qonunlarda har bitta jinoyat turi uchun alohida jazo choralari qoʻllanilgan. Ushbu qonunda jazolarni belgilashda yosh, mansab va jins hisobga olingan. Yaʼni agar boy odam oʻgʻirlik osdir etsa kambagʻal sodir etgan oʻgʻirlikka nisbatan koʻproq jarima belgilangan. Oʻzbekiston tajribasidan esa, “Temur tuzuklari”ni koʻrish mumkin, bu qonunda ham jazolar jinoyat turiga qarab belgilangan. Tarixda mutanosiblik va insonparvarlik prinsipini nazarda tutmagan holda jazo choralari belgilanishining asosiy sababi qadimda hokimiyat tepasida turganlar jazo choralari qanchalik ogʻir boʻlsa, oddiy fuqarolar shunchalik jinoyat sodir etishdan qoʻrqib jinoyat sodir etmaydilar deyishgan, xususan, miloddan avvalgi³ 390-338-yillarda yashagan xitoy faylasufi Shan Yanning fikricha “*Qattiq jazo choralarini qoʻllab, jinoyat uchun oʻzaro javobgarlik tizimi joriy etilganda odamlar oʻzlarida qonun kuchini sinab koʻrishga jurʼat qilolmaydilar*”. Bundan tashqari yunon faylasufi Aristotel ham jinoyatlarni oldini olishda qattiq jazo choralarini qoʻllashni yoqlagan, uning fikricha qattiq jazo choralari jinoyatchilarni qayta oʻsha jinoyatlarning sodir etishdan va boshqaa fuqarolarni jinoyatlar sodir etishdan saqlaydi deb ishongan. Shuning uchun qadimda jinoyatlar insonparvarlik prinsipiiga mutlaqo zid boʻlgan. Ammo shuni ham taʼkidlash joizki, mana shu qattiq jazo choralari xalqda kuchli norozilikni keltirib chiqargan va hokimiyatdan qoʻrqish, ertangi kuniga umidsizlik hissini uygʻotgan, keng omma noroziliklari va ommaviy tartibsizliklarga yoʻl ochib bergan.

Qadimgi odamlar hattoki jazolash “Xudoning irodasi” deb ishonishgan va jazolovchilarni esa “Xudoning elchilari” deb ishonishgan va jinoyatchilar uchun qanday jazolar qoʻllanilishi muayyan qoidalarga asosan belgilanmagan, ularning fikriga koʻra jinoyatchi agar aybsiz boʻlsa

²Volo museum blog, (2020) *History of Crime and Punishment* <https://www.volocars.com/blog/history-of-crime-and-punishment>

³ Ziyouz.com kutubxonasi, (2013) SHAN YAN
<https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/hikmatlar/mumtoz-faylasuflar/shan-yan>

uni Xudoning o'zi mo'jiza ko'rsatib qutqaradi deb ishonishgan. Masalan jinoyatchini sovuq suvga tashlab yuborishganda, agar jinoyatchi cho'kib o'lmasa demak u aybsiz deb ishonishgan va "Xudoning mo'jizasi" deb bilishgan. Shuningdek jazo choralari xalqqa ma'lum tarzda ommaga ma'lum holatda amalga oshirilgan, toki xalq bundan o'rnak olishi uchun, bunga misol sifatida Qadimgi Rim davrida ochiq osmon ostida xochga tortilganlarni keltirish mumkin. Jinoyat va jazo tizimida dinni aralashtirmaslik g'oyasi St. Thomas Aquinas tomonidan "Summa Theologica"da yozilgan va uning fikricha Xudo tomonidan tabiiy qonuniyatlar yaratilgan bo'lib insonlar tabiatan yaxshi ishlar qilish uchun yaratilgan, jinoyatchi esa jamiyat oldida ham, Xudo oldida ham birdek javobgar deb topilgan. Jinoyatlar odamlarni Xudoga nisbatan ishonchsizlik hissinini keltirib chiqargan deb ta'kidlaydi u. Aniqroq aytadigan bo'lsak, jinoyatchi jazoga tortilayotgan vaqtda meni Xudo asrab qolmadi deb, jabrlanuvchi esa jinoyatlardan aziyat chekkanligi sababli Xudodan uzoqlasha boshlagan va unga nisbatan g'azab shakllangan.

Yana bir yangi g'oya Italiya yozuvchisi Cessara Beccaria tomonidan ilgari surilgan bo'lib, unga ko'ra, jinoyatlarni jazolashdan ko'ra ularni oldini olishga kurashish kerak va yana uning ta'kidlashicha, hukm qiluvchi faqatgina jinoyatchining aybli yokida aybsizligini aniqlashi jazolarni esa muayyan belgilab qo'yigan qonunchilik asosida belgilashi lozim. Bu shuni anglatadiki, endilikda hukm qiluvchi o'zi istagan jazolarni jinoyatchiga qo'llay olmaydi va albatta jazo choralari jinoyatlarning xavflilik darajasiga munosib bo'lishi zarur.

Ushbu g'oyalar jinoyat va uni jazolash tizimida tub burilish yasab, uni mutlaqo o'zgartirib yuborishga sababchi bo'lgan va hozirgi global dunyoga mos keladigan zamonaviy qonunchilikni yaratish uchun asos bo'lgan.

O'zbekistonda jinoyatlar va unga qarshi kurash.

⁴O'zbekistonda qayd etilgan jinoyatlar statistikasiga to'xtaladigan bo'lsak, 2021-yilda jinoyat ishlari bo'yicha tuman(shahar) sudlarida birinchi instantsiya tartibida jami 46 871 ta, 2022-yilda 58 691ta, 2023-yilda 56 636 ta, 2024-yil boshidan hozirga qadar 46 294 ta ish ko'rilgan.

Bundan ko'rinib turibdiki, jinoyatlar 2021-2022-yillar oralig'ida anchagina o'sgan. 2023-2024-yillarga kelib esa yana barqaror tarzda tusha boshlagan.

Eng ko'p jinoyat turlari iqtisodiy sohada qayd etilgan bo'lib, bular firibgarlik, o'g'rilik va pora berish kabilarni o'z ichiga oladi va ushbu jinoyatlarning eng ko'p ulushi Toshkent viloyatiga to'g'ri keladi.

Shuni ta'kidlash joizki, ushbu jinoyatlarni sodir etganlarning ko'pchiligi oilali, oddiy ishda ishlaydigan va hattoki ishsiz, ma'lumoti o'rta bo'lib muqaddam sudlangan.

Endi O'zbekistonda jinoyatchilikka qarshi kurash mexanizmlariga to'xtaladigan bo'lsak, bunga "Jinoyat Kodeksi"ni misol qilish mumkin bo'lib, ushbu qonun jinoyat huquqi sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni qonuniy jihatdan tartibga solib turadi va ushbu qonunning vazifalari Jinoyat kodeksining vazifalari shaxsni, uning huquq va erkinliklarini, jamiyat va davlat manfaatlarini, mulkni, tabiiy muhitni, tinchlikni, insoniyat xavfsizligini jinoiy tajovuzlardan qo'riqlash, shuningdek jinoyatlarning oldini olish, fuqarolarni Respublika Konstitutsiya va qonunlariga rioya qilish ruhida tarbiyalashdan iboratdir.

⁴ Public.sud.uz <https://public.sud.uz/report/CRIMINAL>

Ana shu vazifalarni amalga oshirish uchun Kodeks javobgarlikning asoslari va prinsiplarini, qanday ijtimoiy xavfli qilmishlar jinoyat ekanligini aniqlaydi, ijtimoiy xavfli qilmishlar sodir etgan shaxslarga nisbatan qo'llanilishi mumkin bo'lgan jazo va boshqa huquqiy ta'sir choralari belgilaydi. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda qonuniylik, fuqarolarning qonun oldida tengligi, demokratizm, insonparvarlik, odillik, ayb uchun javobgarlik, javobgarlikning muqarrarlari prinsiplariga asoslanadi. Shu jumladan Jinoyat-protsessual kodeksi ham jinoyat huquqiga oid munosabatlarni tartibga solib quyidagi vazifalarni bajaradi:

- jinoyatlarni tez va to'la ochishdan;
- jinoyat sodir etgan har bir shaxsga adolatli jazo berilishi hamda aybi bo'lmagan hech bir shaxs javobgarlikka tortilmasligi va hukm qilinmasligi uchun aybdorlarni fosh etishdan;

- qonunning to'g'ri tatbiq etilishini ta'minlashdan iboratdir.

Jinoyat ishlarini yuritishning jinoyat-protsessual qonunchilikda belgilangan tartibi qonuniylikni mustahkamlashga, jinoyatlarning oldini olishga, shaxs, davlat va jamiyat manfaatlarini himoya etishga yordam qilmog'i lozim.

Bunga qo'shimcha ravishda "Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarorida huquqbuzarliklarning samarali profilaktikasini amalga oshirish davlat organlari, shu jumladan huquqni muhofaza qiluvchi, mahalliy ijroiya hokimiyati organlari, boshqa davlat tashkilotlari, shuningdek xo'jalik boshqaruvi organlarining (keyingi o'rinlarda — davlat idoralari va tashkilotlari) ustuvor vazifasi etib belgilanishiga alohida urg'u berilgani ham jinoyatlarni oldini olish va unga qarshi kurashish qanchalik ustuvor vazifa etib belgilanganligining yaqqol isbotidir. Bundan tashqari huquqbuzarliklarni oldini olish va ularni kamaytirish maqsadida profilaktika ishlari olib borilib, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning jinoyatchilikka qarshi kurashda hamkorligi ta'minlanib, sudning mustaqilligini ta'minlashda qator chora tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Bundan tashqari O'zbekiston qator davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan jinoyatlarga qarshi turish bo'yicha hamkorlikni amalga oshirmoqda. Masalan, Rossiya, AQSH va Xitoy bilan kiberxavfsizlikni ta'minlash va terrorizmga qarshi kurashish bo'yicha hamkorlik olib, ushbu sohada tajriba almashinish borasida treninglar olib borishga kelishuvlarga erishgan. Xalqaro tashkilotlardan Yevropa Ittifoqi, BMT, Interpol, ShHT, YXHT bilan hamkorlik olib borib, qo'shma dasturlar ishlab chiqmoqda.

Mamlakatimizdagi jazo tizimi haqida to'xtaladigan bo'lsak, Jinoyat Kodeksining 43-moddasiga muvofiq jazo tizimi quyidagilardan iborat:

Jinoyat sodir etishda aybli deb topilgan shaxslarga nisbatan quyidagi asosiy jazolar qo'llanilishi mumkin:

- a) jarima;
- b) muayyan huquqdan mahrum qilish;
- b¹) majburiy jamoat ishlari;
- v) axloq tuzatish ishlari;
- g) xizmat bo'yicha cheklash;
- d¹) ozodlikni cheklash;
- e) intizomiy qismga jo'natish;

- j) ozodlikdan mahrum qilish;
- z) umrbod ozodlikdan mahrum qilish.

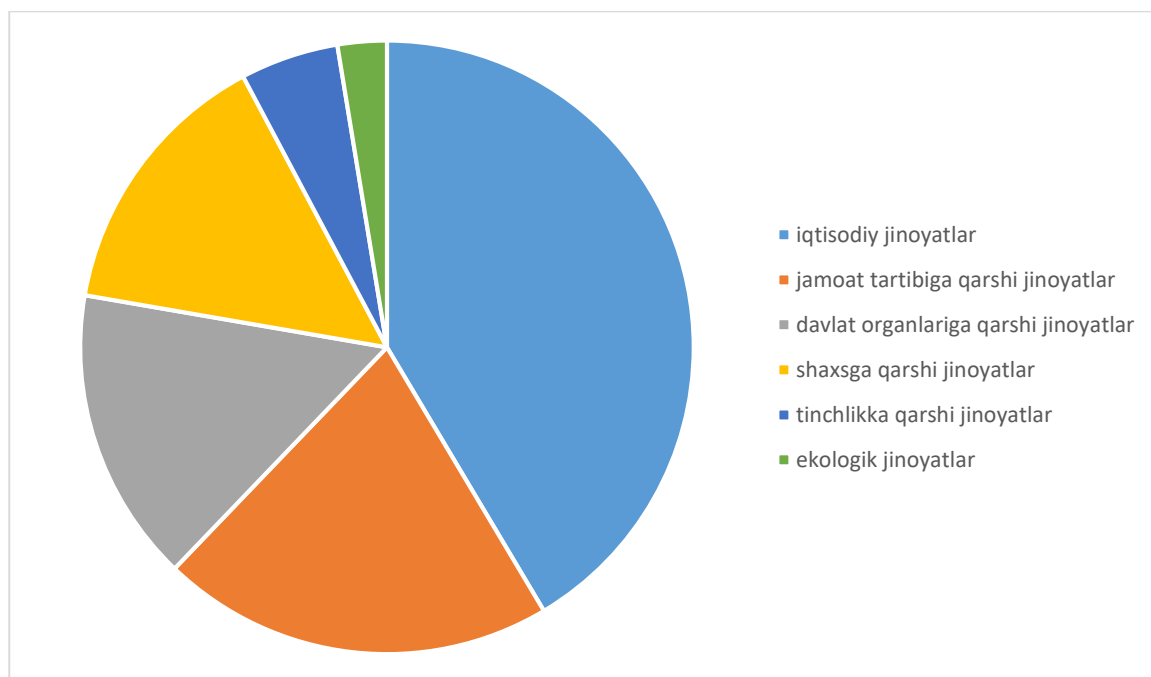
Mahkumlarga asosiy jazolardan tashqari harbiy yoki maxsus unvondan mahrum qilish tarzidagi qo'shimcha jazo ham qo'llanilishi mumkin.

Xizmat bo'yicha cheklash yoki intizomiy qismga jo'natish tariqasidagi jazolar faqat harbiy xizmatchilarga nisbatan qo'llaniladi.

Muayyan huquqdan mahrum qilish faqat asosiy jazo sifatidagina emas, balki qo'shimcha jazo tariqasida ham qo'llanilishi mumkin.

III. Natijalar

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'satadiki, hozirda O'zbekiston turli qonun hujjatlarini qabul qilish va ularni amaliyotda qo'llash orqali jinoyatlar sodir etilishi va takrorlanishini oldini olishga ko'proq e'tibor bermoqda va bu borada ishlab chiqilgan qonun va huquq mexanizmlari zamonaviy xalqaro tajribalarga mos ravishda ishlab chiqilmoqda. Hatto hozirda ham qonunchilik hujjatlariga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritilishi kutilmoqda. O'zbekistondagi jinoyat statistikalarining natijalari shundan iboratki 2021-yilda jinoyatlarning sodir etilish ko'satkichi past bo'lgan bo'lsada, 2022-yilda ushbu ko'rsatkich sezilarli darajada oshgan, keyingi yillarda normal holatda tushishi kuzatilgan. Bunda shuni aytish joizki, iqtisodiy jinoyatlar eng ko'p sodir etilgan jinoyat turidir.

⁵ Jinoyatlarning eng ko'p qismi iqtisodiy sohada— 43,8%, jamoat xavfsizligi va jamoat tartibiga qarshi jinoyatlar— 24%, davlat organlari, boshqaruv va jamoat birlashmalari faoliyatiga qarshi jinoyatlar — 16,4%, shaxsga qarshi jinoyatlar — 15,2%, shuningdek, tinchlik va

⁵Nurulloh Sh,(2024) Gazeta.uz: So'nggi 5 yil Ichida O'zbekistonda jinoyatchilik 2,3 barobar oshdi.
<https://uz24.uz/uz/articles/jinoyat-2-19>

xavfsizlikka qarshi jinoyatlar 0,4% va eng kami ekologiya sohasida sodir etilgan jinoyatlar 0,2% ni tashkil etdi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, ushbu jinoyatlarni sodir etganlarning ko'pchiligi oilali, oddiy ishda ishlaydigan va hattoki ishsiz, ma'lumoti o'rta bo'lib, muqaddam sudlanganlardir. Voyaga yetmaganlar va ayollar tomonidan ham jinoyat sodir etishlar mavjud.

IV. Muhokama

Endilikda, O'zbekistonda nega jinoyatlarning davomiy tarzda sodir etilib kelinayotganini muhokamasiga o'tsak, natijalar shuni ko'rsatyaptiki, iqtisodiy jinoyatlar eng ko'p sodir etilgan jinoyatlardandir. Ushbu jinoyatlarning sababi sifatida turli omillarni ko'rish mumkin. Masalan, jinoyatlarga qarshi kurash mexanizmining yaxshi ishlamasligi, ishsizlik, moliyaviy qiyinchiliklar, aholida huquqiy savodxonlikning yetishmovchiligi, bolalarning noto'g'ri tarbiyalanishi, e'tiborsizlik, bilimsizlik va hokazo. O'zbekistonda mavjud jinoyatchilikka qarshi kurash va uni oldini olish mexanizmlari mavjudligining o'zi jinoyatlarni kamaytirish uchun yetarli emas.

Jinoyatlar yuzaga kelish sababi haqida mashhur rus yozuvchisi Fyodor Dostoyevskiyning "Jinoyat va jazo" kitobida muhokama boradi. Bunda ikki omil o'rtaga tashlanadi: muhit yoki ruh.

Ya'ni odamlarning jinoyat sodir etishida ko'proq tashqi omillar: odamlarning yashash tarzi, moliyaviy qiyinchiliklar, yashash sharoitlari, ishsizlik, atrofda muhitning buzuvchiligi sabab bo'ladimi yoki jinoyat sodir etishda subyektiv omillar: ruhiyatda azaldan g'araz niyatlar mavjudligi, vijdonning nopokligi, tabiatan jinoyat sodir etishga moyillik sabab bo'ladimi deya bahs borgan. Hatto ba'zi odamlarning fikriga qaraganda, diniy ta'limotning yetishmovchiligi ham jinoyatlarga sabab bo'ladi, ya'ni insonlar qanchalik Xudodan uzoqlashib, u va uning jazolari haqida unutib qo'ysalar oxir-oqibat jinoyatlar sodir etishdan ham qo'rqmay qo'yadilar.

Mavjud tadqiqotlarimizning hayratlanarli jihati shundaki, jinoyatlar ko'p hollarda muqaddam sudlangan shaxslar tomonidan sodir etilganidir. Bu ularning qilgan qilmishidan tegishli xulosa chiqarmaganidanmi yoki jazolash tizimining yaxshi ishlamayotganidanmi degan savolni o'z-o'zidan tug'diradi. Fikrimizcha jazolash tizimi yaxshi ishlasagina, biz jinoyatlar takror sodir etilishining oldini ola olamiz. Bunda kuchli jazo choralari qo'llash nazarda tutilmayapti, aksincha jazo choralari jazolashdan ko'ra tarbiyalashni nazarda tutishi kerak. Mashhur bokschi Mayk Tayson boks qonun-qoidalariga amal qilmaganligi tufayli 3 yil ozodlikdan mahrum qilish jazosiga mahkum qilingan edi, shu jazoni o'tagandan so'ng u aynan manashu uch yil uning hayotining eng yaxshi kunlari bo'lganligini intervyularining birida aytib o'tgan edi. Bundan aytish mumkinki, biz jazo choralari yoki ozodlikdan mahrum qilish joylarini inson hayotini barbod qilish emas, yangicha hayot boshlashi uchun imkoniyat sifatida tashkil etishimiz kerakdir. To'g'ri inson birinchi marta muhit tufayli jinoyat sodir etishi mumkindir, ammo keyinchalik takror va takror jinoyatlar sodir etish uning ruhiyati buzilganidan dalolatdir. Bunday holatda, bir xil jazo chorasini unga qayta va qayta qo'llash yoki jazo chorasining muddatini uzaytirish ahvolni o'zgartira olarmidi? Fikrimizcha, jinoyatchilar jazoni ijro etish koloniyalarida jazoning muayyan qismini o'tagach, jamiyat va o'zining ruhiy holati uchun foydali bo'lgan to'g'arak va mashg'ulotlar bilan band bo'lishi zarur, aynan mana shunday holatdagina ularni ruhiy jihatdan tarbiyalashga erishish mumkin. Vaholanki, mahbuslarni faqatgina bitta joyda saqlab turish aksincha ularning ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. To'g'ri bazi koloniyalarda bu qisman amalga oshirilmoqda, ammo bu barcha koloniyalarda ham amal qilmaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, O'zbekistonda eng ko'p iqtisodiy jinoyatlar ommalashgan bo'lib, bular ko'pincha moliyaviy jihatdan ahvoli yaxshi bo'lmagan shaxslar tomonidan amalga oshirilmoqda. Buning sabablari sifatida moliyaviy qiyinchiliklar, ishsizlik, huquqiy savodxonlikning yetishmasligi va hokazolarni ko'rish mumkin. Jinoyatlarning oldini olish va unga qarshi turish mexanizmi mavjudligining o'zi yechim bo'la olmaydi.

Mavjud masala bo'yicha takliflar kiritishda jinoyatlarga qarshi kurashishdan ham ko'ra ko'proq, ularning oldini olishga e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. Bunda quyidagi tadbirlarni amalga oshirish taklif etiladi:

- bolalarni jinoyatchilikka kurash ruhida tarbiyalash, bu turli xil multfilm va o'yinlar orqali amalga oshirilishi kerak va ota-onalar buni o'z navbatida nazorat qilib borishi zarur;
- aholini huquqiy savodsizligiga barham berish va jinoyatlardan (jumladan, kiberjinoyatlar) ogohlantirish targ'ibot ishlarini olib borish;
- jazo ijro etish kaloniyalarida mahkumlarni tarbiyalash tizimini joriy etish va uning yaxshi ishlashi ustidan nazorat olib borish (bu ularni jamiyat turli to'garak va loyihalarni tashkillashtirish orqali amalga oshiriladi);
- jinoyatchilarni ruhiy holatiga alohida e'tibor qaratish va bu borada mutaxassislarni jalb etish;
- jazodan ozod etilganlarni jamiyatda o'z o'rnini topib ketishga ko'maklashish va ularni oilaviy sharoitini yaxshilay oladigan real ish bilan ta'minlash (buning uchun ularni kalonidalik paytida bu bo'yicha tayyorlab, ta'lim berish zarur);
- aholining ishsiz qatlamini ish bilan ta'minlash va ularni tadbirkorlik, onlayn biznes kabi qo'shimcha moliyaviy manbalar bilan ta'minlaydigansohalar bilan shug'ullanishini qo'llab quvvatlash va rag'batlantirish tizimini yanada takomillashtirish.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi // <https://lex.uz/mact/-111453>
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat protsessual kodeksi // <https://lex.uz/mact/-111460>
3. "Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori // <https://lex.uz/docs/-3141186>
4. David Mcculloch, (2023) A History of Crime: Investigations, Trials and Punishments // <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=9b39aef7-9f6a-4689-9f53-d7d1a4977c16>
5. Volo museum blog, (2020) History of Crime and Punishment // <https://www.volocars.com/blog/history-of-crime-and-punishment>
6. Ziyouz.com kutubxonasi, (2013) SHAN YAN // <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/hikmatlar/mumtoz-faylasuflar/shan-yan>
7. Nurulloh Sh,(2024) Gazeta.uz: So'nggi 5 yil Ichida O'zbekistonda jinoyatchilik 2,3 barobar oshdi // <https://uz24.uz/uz/articles/jinoyat-2-19>
8. Public.sud.com // <https://public.sud.uz/report/CRIMINAL>